

Doprinos isusovaca teološkim i filozofskim znanostima

Uvod

Premda je ova tema veoma široka i iziskuje vremena i truda, istraživanja po arhivima i literaturi, nastojat ću ipak dati kratak pregled onoga što su isusovci od samog osnutka Družbe pa do danas pridonijeli studiju i razvitku filozofske i teološke misli. Taj ću prikaz podijeliti na dva dijela: rad od osnutka do ukinuća te od ponovne uspostave Reda do Drugog vatikanskog sabora. Razumije se da to može biti samo sažeti pregled i zaustavljanje na glavnim postajama i ličnostima kroz to vrijeme¹.

I. Isusovci od osnutka do ukinuća reda

1. Osnutak Družbe Isusove i studiji

Sveučilište, naime ono u Parizu, bilo je mjesto gdje je Ignacije pronašao svoje prve sljedbenike, većinom studente laike. Ipak, kad su oni odlučili svoj način života urediti tako da od njihove skupine nastane novi crkveni red, nisu smatrali sveučilište mjestom svoga apostolskog rada. Ignacije i ostali svoj su životni zadatak vidjeli u «pomaganju dušama», što nije značilo poučavanje u školama. Aktivno uključivanje Družbe u odgoj, posebno više obrazovanje i obrazovanje izvanjskih, tj. neisusovaca, došlo je tek kasnije. No ipak, to se ostvarilo još za Ignacijeva života. Današnji o. General, p. Peter Hans Kolvenbach, govoreći o isusovačkoj karizmi i sveučilištima², kaže da bismo u osobi samoga Ignacija uzalud tražili tu karizmu jer se njegovo početno obrazovanje odvijalo izvan sveučilišta. Ignacije najprije želi poći u Palestinu da tamo svjedoči i navještava Isusa Krista. Tek kad mu je i taj plan propao, on – ne znajući što da radi – osjeti poticaj da «neko vrijeme studira», te krene na sveučilišta: u Alcalu, Salamancu i Pariz, znajući da će se, postignuvši sveučilišnu diplomu, lakše zaštititi od sumnjičenja sa strane inkvizicije. Može se stoga reći, nastavlja p. Kolvenbach, da je Družba rođena u sveučilišnom okolišu, ali bez nakane da sama ustanovljuje sveučilišta i kolegije. Tako se Družba na svom početku samo takoreći *pasivno* koristila postojećim sveučilišnim strukturama u Coimbri i Padovi, Louvainu i Kölnu.

¹ Najvažniji biografski i bibliografski podaci mogu se naći u sljedećim izvorima: Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús. Biográfica-temático, Charles E. O'Neill, S.J., Joaquín M. Mominguez, S.J., Roma – Madrid 2001; Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, Bruxelles, Paris, I-XII; Toma J. Campbell, Povijest isusovačkog reda, I-II, Zagreb, 1941-1942.

² Govor održan 27. svibnja 2001. na Međunarodnom susretu o isusovačkom visokom obrazovanju u Rimu (Monte Cucco). Tekst je dostupan na internetskoj adresi <http://users.online.be/~sj.eur.news/doc/univ2001e.htm>.

No već osam godina prije Ignacijeve smrti Družba od toga pasivnog stava prelazi u *aktivno*, štoviše, u *ultra-aktivno* (kaže p. Kolvenbach). Počinju se otvarati kolegiji i to od četiri do pet novih godišnje, a često i bez dovoljno akademske, profesionalne i osobito financijske podloge. Sama Družba počinje osnivati institucije za formaciju isusovačkih studenata (skolastika) i, što je značajno, i za formaciju «izvanjskih» («*externi*» - kako se je to nazivalo). Družba sada uviđa, premda izravno ide za tim «da pomaže dušama svojih članova i bližnjih da postignu konačnu svrhu za koju su stvorene», da je zato «uz primjer života, potrebno i znanje i prikladan način kojim se ono izlaže» (Ust. 307). Sam je Ignacije uvidio velik potencijal koji se skriva i može se naći u obrazovanju pa je bez oklijevanja taj način služenja dušama («*ministerij*») smjetio iznad ostalih «uobičajenih *ministerija*». Tako posljednjih godina Ignacijeva života Družba Isusova prolazi kroz radikalne promjene, zacrtava novi put apostolata. U času Ignacijeve smrti Družbinih je kolegija bilo više od 30, dok su takozvane kuće profesa, shvaćene kao klasične Družbine rezidencije, bile samo dvije. Opcija za tzv. «učeni *ministerij*» («*learned ministry*»), tj. ulaženje na područje obrazovanja zapravo je promijenilo lice prve Družbe.

Pod utjecajem poučavanja mijenjala su se dakako i shvaćanja siromaštva, besplatnost *ministerija*, apostolska pokretljivost, imenovanja osoblja na institucijama, pa i samo upravljanje Družbom. Da s time nisu bili svi suglasni i oduševljeni tim novim smjerom Družbina rada i apostolata, pokazuje o. Kolvenbach navodeći riječi Gioseffa Cortesona, rektora Njemačkoga kolegija u Rimu od 1564 do 1569., koji je otvoreno napisao: «Družba Isusova je bila ruinirana uzimajući toliko škola».

2. Rad u 16. i 17. stoljeću

Isusovci su svoj «učeni *ministerij*» u prvom redu usmjerili na studij filozofije i teologije (već zbog svojih mladih članova), ali i na sve ostale znanosti, o čemu dobro svjedočanstvo pruža isusovački «*Ratio studiorum*» koji je objelodanjen svršetkom 16. stoljeća.

Još za Ignacijeva života, tijekom zasjedanja Tridentinskog sabora (1545-1563) bili su kao eksperti od pape Pavla III. pozvani prvi isusovci: Pierre Favre, Diego Laynez i Petar Kanizije.

P. Diego Laynez (1512.-1565.) španjolski isusovac, rođen u Kastilji, studirao je na sveučilištu u Alcali, a zatim u Parizu gdje je došao pod utjecaj Ignacija Lojolskog, suosnivač je Družbe, teolog i Ignacijev nasljednik kao drugi general Družbe. Zajedno s Ignacijem polaže

zavjet na Montmartreu (1534.). U Rimu je bio profesor teologije na sveučilištu La Sapienza, zatim polazi u Njemačku gdje ga stiže papin poziv na Tridentinski sabor na kojem je imao važnu ulogu. Tu se je osobito istakao u raspravama o opravdanju (važna tema zbog protestantizma) i održao tako lijep govor da su ga koncilski oci (biskupi) doslovno uvrstili u saborske kanone.

I nakon sabora Laynez se borio protiv hereza i nepoštivanja crkvene discipline te je postao toliko poznat da ga je papa Pavao IV. poslao na čuvenu konferenciju u Poissy (1561.) gdje je raspravljao s kalvinistima.

Nakon Ignacijeve smrti Laynez je najprije vršio službu Družbinog vikara te je dvije godine poslije (1558.) postao i General reda. Prije smrti uredio je Družbine Ustanove i u njima razvio Družbin intelektualni apostolat. Glavno njegovo djelo jesu «Disputationes Tridentinae» (izdanje Grisar, 2 sveska, Innsbruck, 1886).

Sv. Petar Kanizije (1521.-1597.), ulazi u Družbu još za Ignacijeva života premda ne pripada skupini «osnivača» reda. Augsbruški nadbisku, kardinal Otto Truchsess von Waldburg postavio ga je za katedralnog propovjednika, a g. 1547. ga kao stručnjaka šalje da sudjeluje na Tridentinskom saboru. On je prvi Nijemac koji je stupio u Družbu i prvi njemački provincijal. Imao je veliku ulogu u protureformatorskoj borbi u Njemačkoj. Bio je rektor i profesor teologije na sveučilištu u Ingoldstadtu (danas u Münchenu), velikim je uspjehom propovijedao u bečkoj katedrali (čak je bio godinu dana administrator bečke biskupije), neumorno radio u južno-njemačkim pokrajinama te su mu i car Ferdinand I. i papa Grgur XIII. povjerali njemačku crkvenu politiku. Isticao se u svojim sučeljavanjima s protestantima time što ih nije nazivao hereticima i krivovjericima nego o «novim učiteljima» i «novim naukama». No tako obziran nije bio u samoj Crkvi. Njegov katekizam pod naslovom *Summa doctrinae christianae* (izdan 1555.) bio je smišljen kao odgovor Martinu Lutheru i do Kanizijeve je smrti bio tiskan 200. puta. Osnovao je kolegije u Beču, Innsbrucku, Feldkirchu i Fribourgu (u Švicarkoj) gdje je i umro. Od Crkve je proglašen svetim i crkvenim naučiteljem. Papa Leon XIII. proglasio ga je «drugim apostolom Njemačke» (prvi je sv. Bonifacije).

Sv. Robert Bellarmin (1542-1621), kao mladić odgajan u isusovačkom kolegiju u Montepulcianu, s 18 godina stupa u Družbu te nakon redovitih studija filozofije i teologije počinje njegov istaknuti rad kao profesora i propovjednika. Papa Grgur XIII. poziva ga u Rim gdje je kroz dvanaest godina bio profesor kontroverzne teologije na Rimskom kolegiju, današnjoj Gregorijani. Godine 1599. bio je imenovan kardinalom. Odmah nakon smrti puk,

koji nije puno znao o njegovim učenim spisima, zbog njegove ga je skromnosti i dobrotvornosti smatrao svecem. I on je proglašen svetim i crkvenim naučiteljem, ali tek u dvadesetom stoljeću (1930. i 1931.)

Kao učitelj tzv. «kontroverzne teologije», prethodnice današnje dogmatike, Bellarmin je stekao svjetski glas. Dok su ga se protestanti bojali, katolički su mu teolozi predbacivali preveliku popustljivost i blagost prema protivnicima. U mnogo čemu je bio ispred svoga vremena. Opirao se sve većem apsolutizmu i zagovarao ideju demokracije: «Sigurno, čitav svijet preferira onaj oblik vlasti kod kojega svaki ima neki udio, i takav oblik je doista jedini koji bismo htjeli predložiti; jer tu se ne broji rođenje nego čovjekova sposobnost». Zanimljivo je uočiti da je on, veliki teolog i crkveni naučitelj, doživio to da su zbog kritičkog stava prema zemaljskim prilikama na Papinu dvoru njegove knjige bile stavljene na indeks (1588.), a on sam poslan u Napulj gdje je postao provincijal. Kad je za papu bio izabran Klement VIII. Bellarmin je rehabilitiran i pozvan u Rim. Nakon objavljivanja trećeg sveska djela *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus hujus temporis haereticos* (1593) opet mora g. 1594. u Napulj, ali se 1597. vraća u Rim te izdaje svoj katekizam pod naslovom *Christianae doctrinae explicatio*.

Imenovan kardinalom i ređen za biskupa postao je poznat i po tome što je imao ulogu velikog inkvizitora u procesu protiv Giordana Bruna. U raspravi (svađi) između dominikanaca i isusovaca branio je, dakako, molinizam, pa je opet bio maknut iz Rima i «promaknut» kao biskup u Capui, no još ga iste godine papa Leon XI. poziva u Rim za teološkog savjetnika, a nakon Papine smrti gotovo je i sam bio izabran za papu umjesto Pavla V. U Rimu se upoznao s Galilejem kojega je cijenio, i kao znanstvenika, jer je i sam Bellarmin u mladosti studirao astronomiju, i kao vjernika.

Osporavanja isusovačkih filozofskih i teoloških mišljenja sa strane rimske kurije pratit će ih sve do današnjih dana, pri čemu se javlja paradoks da se među osporavateljima počesto nalaze i sami isusovci.

Rimski kolegij prva je isusovačka visoko školska ustanova u Rimu. Važno ga je spomenuti već i stoga jer ga je osnovao sam sv. Ignacije g. 1551. Odmah od početka postigao je velik uspjeh i tolik priliv studenata da je već Ignacije morao tražiti novi smještaj. G. 1584. papa **Grgur XIII.** otvorio je novo sjedište u Rimu u palači koja i danas postoji, i po tom će papi, koji se smatra «utemeljiteljem i zaštitnikom», Kolegij kasnije dobiti i ime «Gregorijana» koje i danas nosi.

Rimski je kolegij vršio središnju ulogu u znanstvenoj raspravi od svoga početka. Među njegovim profesorima znanosti bio je jedan od najutjecajnijih matematičara 17. st. njemački isusovac **Christopher Clavius** (1538.-1612.) . Clavius je postao najautoritativniji isusovački matematičar i kao takav napisao je velik broj tekstova koji su vršili velik utjecaj. G. 1579. imenovan je prvim matematičarem u papinskoj komisiji za reformu julijanskoga kalendara. Određivanje novoga kalendara bilo je velik uspjeh jer je kalendar naredbom pape Grgura XIII. g. 1582. bio prihvaćen u katoličkim zemljama. Kao priznanje Clavius je dobio naslov «Euklid 16. stoljeća».

G. 1773. nakon ukinuća Družbe Isusove Kolegij je povjeren rimskom svjetovnom kleru, a nakon ponovnog uspostavljanja Družbe papa Leon XII. opet ga je 1824. predao Družbi.

G. 1873. Rimski je kolegij opet preseljen u Palazzo Borromeo u via del Seminario. Tu se sada nalazi isusovački Collegio Bellarmino. Iste je godine, 4. prosinca, papa Pio IX. dao Kolegiju titulu «Pontificia Universitas Collegii Romani», a rektor se smio potpisivati kao "Rettore della Pontificia Università Gregoriana".

Sveučilište je toliko poraslo da je g. 1919. papa Benedikt XV. na Piazza della Pilotta kupio teren s namjerom da podigne novu zgradu gdje bi se smjestilo sveučilište. Kamen temeljac bio je postavljen g. 1924. a zgrada je otvorena g. 1930. Piazza della Pilotta u samom je središtu Rima, na uglu Kvirinalskog brežuljka, vrlo blizu fontane Trevi.

Gregorijansko sveučilište ima istaknut rekord ostvarenja dajući Crkvi niz vodećih ljudi: među njima je 60 svetaca i blaženika, 17 papa (8 od posljednjih 11), više od 900 od gotovo 4500 živućih biskupa, trećina sadašnjih kardinala. Kao što je, vjerujem, kod nas svima poznato, student Rimskoga kolegija bio je i naš veliki znanstvenik isusovac Ruđer Bošković.

Prigodom posjeta Gregorijani, 3. 11. 2006., papa Benedikt XVI. veoma je istakao važnost Rimskog kolegija i Gregorijane. Među ostalim je rekao: «Svatko poznaje veliko dostignuće što ga je Rimski kolegij postigao na područjima matematike, fizike, astronomije. Dovoljno je podsjetiti da je kalendar, nazvan “gregorijanski,, jer ga je želio moj predšasnik Grgur XIII., danas primjenjivan na čitavome svijetu, bio izrađen g. 1582. od o. Christofera Clavia, profesora na Rimskom kolegiju. Treba također spomenuti i o. Mattea Riccia koji je znanje dobiveno kao učenik o. Clavia ponio sve do daleke Kine kamo je otišao kao svjedok vjere.

Kolegij u Coimbri. Isusovci su došli na Iberski poluotok još za Ignacijeva života oko godine 1548. Nisu se mogli smjestiti u Salamancu, ali su otvarali druge studijske centre.

Ustanovili su poznati **kolegij u Coimbri**. Glavna je ličnost toga kolegija bez sumnje bio o. **Pedro da Fonseca** (Petrus Fonseca) (1548-1597). U Družbu je stupio upravo u Coimbri, a studirao je na novo osnovanom sveučilištu u Evori. U kolegiju u Coimbri dobio je katedru filozofije. Istakao se osobito svojim komentarima Aristotelovih spisa. Zato je zaslužio naziv «Coimbrijski Aristotel». Djela su mu *Institutionum dialecticarum* (1564), *Isagoge philosophica* (1591), a osobito *Commentariorum in libros metaphysicarum*, izdano tek poslije njegove smrti. (Köln, 1615; reprint 1965). Taj njegov komentar, a i ostala djela škole iz Coimbre, prema sudu poznavalaca, uzoran je i s filološkoga i s filozofskoga gledišta. Tu je grčki tekst nanovo preveden na latinski jezik, ali su predstavljena i razna srednjovjekovna tumačenja kao i renesansno-humanistička tradicija. Pod njegovim vodstvom isusovci su uspješno stvorili golem komentar Aristotelove filozofije, poznat pod imenom *Collegium Conimbricense* ili *Cursus Conimbricentium*. Coimbriški komentari jesu skupina od pet svezaka tumačenja glavnih Aristotelovih djela koja su isusovci učinili na sveučilištu u Coimbri između g. 1592. do 1606. Inicijativa toga projekta kao i čuveni komentar *Metafizike* dolazi od Pedra da Fonsece, koji kasnije taj zadatak daje o. Manuelu Goisu. Tu nalazimo među ostalima komentare *Fizike* (1592.) *O nebu* (1592), *Nikomahove etike* (1593), *O duši* (1598) te konačno *In universam dialecticam Aristotelis* (1606, dakle, poslije Fonsecine smrti). Kažu da je taj komentar postao pravi bestseller u Europi prve polovice 17. st. i kod katolika i kod protestanata, s mnogim izdanjima u Veneciji, Lyonu, Kölnu i Mainzu. Dijalektika je čak bila prevedena na kineski g. 1631-32., a u jednom pismu Mersennu spominje ga i Descartes.

Kao zanimljivost ističe se da je Fonseca u svome komentaru knjige Lambda iz *Metafizike* odstupao od tradicionalnog tumačenja uzročnosti Aristotelova prvoga pokretača, koju su, još od Aleksandra Afrodisijskog preko Tome Akvinskog tumačili svršno, osobito izraz za uzročnost: «pokreće kao 'voljeno'» (κινεί ὡς ἐρώμενον, 1072b 3), koju nepokretni pokretač vrši ukoliko je predmet ljubavi sa strane onoga koga pokreće. Fonseca je prekinuo tu tradiciju davši Aristotelovu nepokretnom pokretaču i eficientnu uzročnost.

Francisco Suarez (1548-1617) sigurno je najistaknutija ličnost isusovačke španjolske skolastike te je dobio naslov *Doctor eximius et pius* (izvanredni i pobožni učitelj). Rođen je u Granadi g. 1548., a umro u Lisabonu g. 1617. Predavao je teologiju i filozofiju na sveučilištima u Španjolskoj: u Avili i Segoviji, Valladolidu i Alcali, te onda u Coimbri i Rimu. Postao je znamenit svojim poučavanjem na sveučilištima na Iberskom poluotoku. Bio je teolog, ali i filozof. Na filozofskom je polju najviše pružio u metafizici i filozofiji prava.

Njegovo veliko filozofsko djelo *Disputationes Metaphysicae* bez sumnje je jedan od najkvalitetnijih, najpotpunijih i najjasnijih priručnika skolastičke metafizike. To djelo ne predstavlja komentare, nego tu nalazimo originalne rasprave o glavnim metafizičkim temama: o biću, o njegovim kategorijama i uzrocima. Svaki poznavalac skolastike u tom će djelu prepoznati skolastičku metafiziku kao majstorsko izlaganje problema koje valja rješavati kao i Suarezova originalna rješenja.

Glavne i ujedno originalne njegove misli u metafizici, kojima se razlikuje od tomizma jesu: načelo individualnosti temelji se na konkretnom vlastitom entitetu bića; čista potencijalnost materije; pojedinačno biće je predmet izravne intelektualne spoznaje; distinkcija između esencije i egzistencije kod stvorenih bića nije realna, nego pojmovna; mogućnost da se duhovne supstancije samo numerički razlikuju jedna od druge.

U mnogo raspravljanom pitanju o općim pojmovima (univerzalijama) Suarez drži srednji stav između realizma Duns Scota s jedne i ekstremnog nominalizma Vilima Occhama s druge strane. Smatraju ga «umjerenim» nominalistom. Drži da je jedina prava i realna egzistencija u svijetu pojedinačno biće jer bi tvrdnja da opći pojmovi egzistiraju *ex parte rei* reducirala individualna bića na puke akcidente nevidljive forme.

Suarezova je filozofija istaknuta interpretacija skolastičke sinteze. Ona pokazuje zamjetni napor sistematizacije, kombinira tri škole dostupne u to vrijeme: tomizam, skotizam i nominalizam. Mnogo je svoje građe preuzeo od tomizma, ali je u važnim pitanjima napustio nauk Anđeoskoga učitelja te ga se sigurno ne može smatrati komentatorom Tomine metafizike i psihologije. Uživao je glas najvećeg metafizičara svoga vremena. Utemeljio je vlastitu školu, suarezijanizam.

U teologiji se Suarez priklonio nauku Luisa Moline, slavnog isusovačkog profesora na sveučilištu Evora. Molina je nastojao pomiriti nauk o predestinaciji s ljudskom slobodnom voljom i s učenjem dominikanaca o predestinaciji. Suarez je nastojao pomiriti to gledište s ortodoksnijim naucima o djelatnosti milosti i specijalno izbora. Držao je da su svi ljudi dionici apsolutne dostatne milosti, ali je izabranima dana milost koja se tako prilagođuje njihovim posebnim dispozicijama i prilikama da oni nepogrješivo, premda se u isto vrijeme sasvim slobodno, prepuštaju njezinom utjecaju. Taj je posrednički sistem poznat pod imenom «kongruizam».

S obzirom na Suarezovu teoriju o pravu on je postao veoma poznat svojom teorijom o prirodnom pravu i o statusu monarha. U djelu *De legibus* postavlja razliku između naravnog i međunarodnog prava koje se zasniva na običaju. Odbija teoriju o vladi i božanskom pravu

kraljeva. Argumentirao je protiv teorije o socijalnom ugovoru. On smatra da ljudi posjeduju društvenu narav, danu im od Boga, a to znači da mogu sebi postavljati zakone. Društvo može postavljati vladare, a ako ih može postaviti, onda ih može i zbaciti s vlasti. Često se navodi sljedeći njegov odlomak: «... ako legitimni vladar vlada tiranski i ne može se naći nikakvo drugo sredstvo za samo-obranu osim protjerivanja i skidanje s vlasti kralja, onda ga narod, djelujući kao cjelina ... može zbaciti.». Na poticaj pape Pavla V. napisao je raspravu o kršćanskim vladarima u Europi pod naslovom *Defensio catholicae fidei contra anglicanae sectae errores* u kojoj odbacuje zakletvu odanosti kralju što ju je zahtijevao kralj James I. engleski koji je to Suarezovo djelo dao spaliti usred Londona i zabranio njegovo čitanje.

Suarezova djela najprije su izdali portugalski isusovci u 17. stoljeću, zatim su objavljena u Veneciji u 23 sveska in folio i konačno je slijedilo pariško Vivès izdanje u 28 svezaka.

«Suarezova predavanja» održavala su se na više sveučilišta – Valladolid, Salamanca (1729), Alacala (1734) – i različiti skolastički autori pisali u svoja djela *ad mentem Suarezii*.

Luis de Molina (1535-1600) jedan je od najučenijih i najpoznatijih teologa Družbe Isusove. Rođen plemićkog podrijetla u Cuenca, Nova Kastilija, Španjolska, a umro u Madridu. U dobi od 18 godina stupa u Družbu Isusovu u Alcali te je nakon novicijata poslan na filozofske i teološke studije u Coimbru u Portugal. Bio je toliko uspješan u studijima da je svršetak studija postavljen profesorom filozofije u Coimbri, nekoliko godina kasnije postavljen na katedru teologije na cvjetajućem sveučilištu u Evori.

Kroz dvadeset godina neumornog rada i pobožnosti s velikim je uspjehom izlagao *Sumu* svetoga Tome pozornim studentima. G. 1590. povukao se u svoj rodni grad Cuencu i isključivo se posvetio pisanju i pripravljanju za tisak rezultata svojih dugih studija. Dvije godine kasnije Družba je otvorila specijalnu školu za znanost moralne filozofije u Madridu te je poznati profesor bio pozvan iz njegove samoće i imenovan na novo osnovanoj katedri. No samo nakon pola godina što je preuzeo svoj novi posao pretekla ga je smrt. Čudnom koincidencijom istoga dana, 12. listopada 1600. «Congregatio de auxiliis», koja je u Rimu bila osnovana za istraživanje Molinina novog sistema milosti, poslije drugog ispitivanja njegova djela «Concordia» nepovoljno je izvijestila papu Klementa VIII. o njezinu sadržaju. Molina nije bio samo neumoran student, nego i dubok i originalan mislilac. Njemu dugujemo važne doprinose u spekulativnoj, dogmatskoj i moralnoj teologiji kao i u pravnoj znanosti. Originalnost njegova duha pokazuje se i u novom obrađivanju starih skolastičkih tema te njegovim radovima u novim pravcima teološkog istraživanja.

Glavni Molinin doprinos teološkoj znanosti nalazimo u djelu «Concordia», na koje je potrošio trideset godina najupornijeg rada. Puni naslov toga famoznoga djela jest: "Concordia liberi arbitrii cum gratiæ donis, divina præscientia, providentia, prædestinatione et reprobatione ad nonnullos primæ partis D. Thomæ articulos " (Lisabon, 1588). Kao što već i sam naslov naznačuje, djelo se ponajprije bavi teškim problemom izmirivanja milosti i slobodne volje.

Glede njegove nakane i glavnoga sadržaja to djelo možemo gledati i kao znanstveno opravdanje tridentinskog nauka o nepromjenljivosti čovjekove slobodne volje pod utjecajem djelatne milosti (Sess. VI. cap. V-VI; can. IV-V). To je ujedno prvi pokušaj pružanja striktnog logičkog tumačenja velikoga problema milosti i slobodne volje, predznanja i providnosti te predestinacije za slavu ili propast, na sasvim novoj osnovici, iskreno se suočavajući sa svim mogućim prigovorima. Ta nova osnovica, na kojoj počiva sav molinistički sustav, jest božanska scientia media.

Da objasni unutrašnju povezanost s tradicionalnim učenjem, ovo djelo preuzima oblik komentara nekih dijelova «Teološke sume» Tome Akvinskog (I, q. 14, 13; q. 22-23) u kojima je riječ o Božjem znanju, providnosti i predestinaciji. Tako je Molina postao prvim isusovcem koji je pisao komentare Tomine «Sume». Što se tiče stila, to se djelo ne može previše hvaliti. Latinitet je težak, rečenice su duge i zamršene, a razvučeno izlaganje i često ponavljanje istih ideja umara. Ukratko: Concordia nije ni lagano ni ugodno djelo za čitanje. Ipak veći dio nejasnoća te knjige mogu se pripisati samom sadržaju materije. Može se mirno reći da rasprava o Molininoj nauci ne bi nikada postigla toliko nasilja i gorčine, da je njegov stil bio jednostavniji i izrazi manje dvoznačni.

Njegovo je djelo samo postalo uzrokom povijesne kontroverze koja je stoljećima bješnjela između tomista i molinista, i koja se nije potpuno slegla ni danas. Prema tome, djelo «Concordia» je postalo kamen spoticanja u školama i pridonijelo žalosnoj neslozi među teolozima, osobito dominikanskog i isusovačkoga reda.

No kao čovjek, svećenik i redovnik Molina je i od svojih najžešćih protivnika iziskivao poštovanje i cijenjenje. Tijekom cijeloga života njegove su kreposti bile izvor saziđivanja svima koji su ga poznavali. Uz spremnu poslušnost on je združio i istinsku i iskrenu poniznost. Na smrtnoj postelji, zapitan što želi učiniti sa svojim spisima, odgovorio je u svoj jednostavnosti: «Družba Isusova može učiniti s njima što želi». Njegova ljubav prema evanđeoskom siromaštvu bila je veoma izvanredna; unatoč tjelesne slabosti zbog prevelikog

rada nikada nije tražio bilo kakvo ublažavanje u stvarima odijevanja ili hrane. Bio je čovjek velikoga mrtvenja sve do svršetka svoga života.

3. Doprinos hrvatskih isusovaca filozofiji i teologiji do ukinuća Reda

Zagrebački kolegij – Zagrebačka Akademija

Isusovci, došavši g. 1606. u Zagreb, odmah otvaraju gimnaziju (1607.), 20 godina kasnije otvaraju je u Rijeci (1627.) te zatim nakon 9 godina u Varaždinu. Već se u šestom, najvišem razredu Zagrebačkog kolegija, predavala retorika, dok se filozofija smatrala podlogom i pripravom za studij teologije. U školskoj godini 1638/39. prvi se put u šematizmu nalazi i profesor dijalektike. Godine 1643. već se mislilo na to da se otvori filozofski zavod u kojem bi se predavala logika, no naum nije uspio jer se nisu našla sredstva za uzdržavanje profesora. Filozofski je tečaj ipak otvoren g. 1653/4. ali se predavanja, čini se, nisu održavala sve do 1662. Sad je ustanovljen *Triennium Philosophicum*, gdje se predavala logika, fizika i metafizika. Prvi dan filozofskoga studija bio je 6. studenoga 1662. kad je o. Stjepan Glavač održao *prolusio academica*, predavanje na latinskom jeziku koje je, premda je bilo tiskano, nažalost izgubljeno.

Filozofski studij u Zagrebu u svojem se programu i nastavnim zakonikom držao isusovačkoga *Ratio studiorum Societatis Jesu*, prema kojem filozofska nastava mora trajati tri godine u tri tečaja, svaki s jednim profesorom. U prvom tečaju logika i matematika, u drugom fizika, a u trećem metafizika s teodicejom i etikom. Temelj predavanja bila su Aristotelova djela.

Prvo filozofsko tiskano djelo mlade Zagrebačke akademije bilo je **PHILOSOPHIA PERIPATETICA**, koje je napisao profesor toga trijenija o. **Franjo Jambrehović**, a tiskano je u Beču g. 1669. kod Ivana Jakoba Körnera. Na svečanoj disputi u čast akademijinog mecene prepošta Nikole Dijaneševića, tu je filozofiju prvi u Zagrebu branio svršeni filozof Ivan Desput.

Sadržaj Jambrehoviće knjige uglavnom odgovara filozofskim tečajevima koji su se na studiju predavali. Nakon uvoda slijedi logika u pet odsjeka i obuhvaća 165 stranica, zatim fizika – najobimniji dio knjige od 240 stranica te konačno metafizika koja je zapravo samo kratak nacrt od 12 stranica, jer autor još nije bio pripremio rukopis predavanja iz metafizike

prije tiskanja knjige. Naš povjesničar o. Miroslav Vanino u svojoj knjizi *Isusovci i hrvatski narod* spominje: «Ovu tako vrijednu knjigu još do danas nije nitko proučio niti o njoj napisao stručni prikaz, a zaslužila je»³ (I. 192). To će tim manje biti slučaj danas, jer je riječ o knjizi pisanoj latinskim jezikom, a danas gotovo da vrijedi pravilo: «latina non leguntur»..

Na zamolbu zagrebačkog biskupa Franje Ergeljskog osnovana je g. 1634. na Griču i katedra za moralnu teologiju koju će slušati i dijecezanski klerici i za to je u Zagreb stigao profesor moralke o. Grgur Fetsch jedan od cenzora velikog teološkog djela *Cursus Theologicus* od 9 svezaka. Svrha te discipline bila je više praktična i pripravljala slušače da budu vrsni župnici i djelatnici sakramenata (*peritos parochos seu sacramentorum administratores*). Zanimljiva je činjenica da je Marija Terezija preko o. Generala isusovcima zabranila da u moralnoj teologiji naučavaju probabilizam.

U Zagrebačkoj se akademiji počelo predavati kanonsko pravo školske godine 1726/27. a prvi je profesor bio Zagrepčanin o. Franjo Janešić. Javna rasprava iz kanonskog prava spominje se prvi put g. 1750. U vremenu od 47 godina do ukinuća reda kanonsko su pravo 33 godine predavali Hrvati, a ostalih 14 godina profesori drugih narodnosti.

Viši teološki studij otvoren je tek akademske godine 1746/47. a nastava spekulativne teologije vršila se prema uputama u *Ratio Studiorum*. Broj slušača spekulativne teologije poznat je samo za 11 godina, a broj se penjao do 148. dok se broj svih slušača viših škola (filozofa i bogoslova) u šestom i sedmom desetljeću 18. st. kretao između 180 do 250. Teološki spisateljski rad profesora Zagrebačke akademije uglavnom je kao temu imao istočni raskol. G. 1754. o. Antun Werntle izdao je u Zagrebu djelo pod naslovom *Controversiae Ecclesiae Orientis et Occidentis disputationi publice propositae in Academia regia Zagrabiensi Soc. Jesu, anno MDCCLIV. mense Augusto*. Vrednije, zanimljivije i opsežnije djelo o grčkom raskolu napisao je međimurski Hrvat Ivan K. Šimunić, koji je bio profesor na sveučilištu u Košicama, pod naslovom: *Brevis Notitia schismatis graeci et controversiarum orientalium, in quaestiones didacticis, chronologico-historicas et dogmaticas digesta*.

Kao što vidimo, isusovci su u svojoj Akademiji na Griču, unatoč trajnim ponajviše financijskim teškoćama, razvili živu filozofsku i teološku znanstvenu djelatnost, ponajviše poučavajući, ali i pišući. No budući da su se u to vrijeme u nastavi upotrebljavala djela napisana latinskim jezikom i tiskana u Europi, a i zbog troškova, u Hrvatskoj se u to vrijeme nije puno izdavalo.

³ M. Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, I. str. 192.

Požeški, Dubrovački i Riječki kolegij

Osim u Zagrebu, isusovci su i u Požegi imali «malu akademiju». Biskup Franjo Thauszy isposlovaio je da je Dvor od isusovačkog reda zatražio da se u požeškom kolegiju uvede studij filozofije, a zatim i studij moralne teologije. Red se odazvao tome pozivu. U prvom godištu predavala se logika i metafizika, a u drugom opća i specijalna fizika. Bilo je to osnivanje javnog visokog učilišta u istočnoj Hrvatskoj koje je i otvoreno na početku školske godine 1760/61. Od g. 1761. do 1773., dakle do ukinuća isusovačkog reda, prosječni broj filozofa bio je 31 (najviše 40, a najmanje 25). Većina od njih bili su svjetovni studenti. Nakon završenog drugog tečaja filozofije započinjala su predavanja iz moralne teologije koju je predavao samo jedan profesor. Najmanji broj slušača bio je g. 1771. sedam, a najveći g. 1767. jedanaest. Nakon ukinuća reda (1773.) požeška je Akademija opstala samo još tri godine, pa su krajem 18. st. u Slavoniji ostale samo gimnazije.

U **Dubrovačkom** se kolegiju filozofija predavala već g. 1692. što je zahtijevala dubrovačka vlada. No kasnije su ta predavanja bila dokinuta, ali je studij filozofije uveden tek g. 1749. nalogom rimskog provincijala. Predavala se i moralna teologija.

U **Riječkom** kolegiju počela se predavati filozofija g. 1725/26. Predavao ju je samo jedan profesor prema *Ratio studiorum*. U tom se kolegiju već u 17. st. dva puta predavala i moralna teologija, koja se obično zvala *casus conscientiae*, a treći put je studij moralne teologije uveden g. 1727/28. koji je trajao sve do ukinuća reda.

Hrvatski teološki pisci

Navest ćemo samo nekoliko istaknutijih imena hrvatskih isusovaca koji su napisali djela teološkog sadržaja, uglavnom za dušobrižničke svrhe.

1. Najviše je strogo teoloških djela izdao **Franjo Pejačević** (1707-1780?) koji je godinama bio profesor najprije filozofije, a zatim teologije na visokim školama u Zagrebu, Trnavi, Beču te najdulje u Grazu. U to je vrijeme izdao niz solidnih teoloških djela na latinskom jeziku: O sakramentima uopće, napose o krstu i potvrđi, O sakramentu presvete Euharistije, O teološkim izvorima, O Bogu trojednom, O milosti i zasluži. I on je napisao djelo *Controversiae Ecclesiae orientalis et Occidentalis*.

2. Djelo pod istim naslovom izdao je dvije godine kasnije, kao što je već spomenuto, o. **Antun Werntle**, profesor u Zagrebu.

3. O. **Ivan K. Šimunić** izdao je kratku povijest grčkoga raskola: *Brevis Notitia schismatis Graeci et controversiarum orientalium* koja je nastala iz predavanja što ih je držao na Akademiji kao profesor kontroverza, a tiskano je g. 1763..

4. Pučkim stilom napisao je o grčkom raskolu jedno od najopsežnijih i ujedno jedno od prvih učenih djela pisanih hrvatskim jezikom o. **Antun Kanižlić** pod dugim naslovom *Kamen pravi smutnje velike iliti početak i uzrok istiniti rastavljenja Crkve istočne i zapadne ...*

5. Teolog **Josip Marinović** pisao je spise iz dogmatske teologije, zatim moralne propovijedi, panegirike, akademske disertacije.

6. **Juraj Bašić** napisao je latinsko djelo namijenjeno svećenicima, napose isповјednicima: *Instructio sacerdotum et summa eorum casuum qui in administrandis Novae legis Sacramentis confessariis occurrunt*. Djelo je ostalo u rukopisu.

7. **Josip Karina (Carina)** napisao je *Casus Conscientiae in usum Dioecesis Tergestinae* (4. sveska).

8. **Matija Šambar**, poznao je mađarski jezik i na mađarskom je napisao niz apologetskih i polemičkih teoloških spisa, osobito zbog luterana i kalvinaca.

Svakako valja spomenuti, s obzirom na Sveto pismo, prijevod čitavoga Svetog pisma na hrvatski jezik što ga je učinio Bartol Kašić, koje nažalost nije bilo tiskano i ostalo u rukopisu sve naših dana, a o kojem je u posljednje vrijeme bilo mnogo riječi zaslugom o. Vladimira Horvata⁴.

I u **Mariologiji** su hrvatski isusovci bili djelatni. Najveće tiskano djelo o B. D. Mariji napisao je Splitsanin **Lovro Grizogono** pod naslovom *Mundus Marianus*, tri sveska od preko tri tisuće stranica.

Juraj Habelić je napisao *Zrcalo Mariansko*. O. Vanino veli: «Kad iza Grizogonova *Marijina svijeta* uzmeš proučavati *Zrcalo Mariansko* Jurja Habelića, pri duši ti je kao da si iz veličajne katedrale ušao u kapelu, malenu, doduše, prostorom, ali lijepu. U njoj ti je voljko pri srcu, sve je tu domaće...»⁵.

Najopširnije starije djelo o Mariji napisano hrvatskim jezikom je *Utočište Blaženoj Divici Marii...* od **Antuna Kanižlića**.

⁴ Usp. V. Horvat, *Bartol Kašić - otac hrvatskoga jezikoslovlja*, Zagreb 1999.

⁵ M. Vanino, *ibid.* III, str. 405

Osim toga, hrvatski isusovci su se istakli i kao pisci molitvenika, katoličkih katekizama (Aleksandar Komulović, Bartol Kašić, Juraj Habelić, Bernard Zuzorić, Juraj Mulih) te spisa za njegovanje duhovnoga života, osobito prijevoda Tome Kempenca od Bartola Kašića. Tu spada književno djelo o. Jurja Habelića: *Prvi otca našega Adama greh*.

II. Isusovci u 19. i 20 stoljeću

Družba Isusova, koja nakon g. 1773. i službenog dokinuća od pape Klementa XIV. zapravo nikada nije potpuno nestala, zadržala se je u nekim zemljama, kao u Bjelorusiji i Pruskoj te na Siciliji. Papa Pio VII. opet je službeno obnovio red g. 1814. Javlja se u burnom vremenu opadanja i potpunog raspada sistema skolastičke filozofije i teologije. Isusovci se opet uklapaju u crkveni orkestar filozofskih i teoloških nauka koji se počeo obnavljati pod nazivom *neoskolastika*. No isusovački orkestar u vrijeme druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća funkcionira u disonantnom obliku. Dok se skupina katoličkih filozofa i teologa, među njima i isusovaca, trudi oko toga da katolički (skolastički) nauk uskladi i pomiri s novim (modernim) duhom, nastalim poslije Kantove i Hegelove filozofije u Europi, ponajviše na njezinu sjeveru, druga se skupina, ponajviše u mediteranskim zemljama Italiji i Španjolskoj nastoji njima što upornije i oštrije suprotstaviti. Ovi posljednji dobivali su vjetar u leđa iz Vatikanske palače. Pogledajmo kratko kakvu su tu ulogu imali istaknuti isusovci.

1. Neoskolastika (za i protiv)

Vrijeme početka širenja i proboja renesanse nauka Tome Akvinskog u 19. st. odlučujuće je obilježeno ličnostima iz isusovačkog reda, premda su - dakako - mnogo pridonijeli i dominikanci u Napulju i lazaristi u Piacenzi.⁶

Među pobornike neoskolastike i neotomizma valja od isusovaca spomenuti braću Sordi: Serafina (1793-1865) i Domenica (1790-1880), zatim imena: Luigi Taparelli d'Anzeglio, (1793-1862) Giuseppe Pecci (brat Leona XIII.) (1807-1890), Matteo Liberatore (1810-1892) i Carlo Maria Curci (1809-1891).

Luigi Taparelli d'Anzeglio među prvima je na Rimskom kolegiju počeo promicati skolastiku i «povratak metafizici». Među njegovim studentima nalazio se i kasniji papa Leon XIII. Izradio je naravno-pravni pristup politici i svojim velikim djelom o naravnom pravu postao raspoznavajući znak katoličkog socijalnog nauka. Suutemeljitelj je časopisa *La Civiltà Cattolica* u kojemu je sam napisao više od stotinu članaka osobito kritizirajući radikalni liberalizam. On je stvorio pojmove kao što su «socijalna pravda» i «supsidijarnost». Time je stekao naslov tvorca katoličke sociologije i politike. Njegovo najveće djelo *Saggio teoretico*

⁶ Usp. *Christliche Philosophie im katholischen Denken*, Band 2. Styria, 1990.

*di diritto naturale appoggiato sul fatto*⁷ bilo je dobro primljeno od poglavara i publike i brzo se širilo, prevedeno najprije na njemački, pa francuski i španjolski jezik. U svojim je djelima trajno bio zauzet za dijalog sa svojim prethodnicima i idejnim suparnicima, gledajući, na skolastički način, da spasi ono što je bilo vrijedno u tim sustavima, a pobije ono što je smatrao krivim. To se posebno vidi u njegovu stavu prema djelu Montesquieua kojega je cijenio.

Matteo Liberatore možda je internacionalno najpoznatiji talijanski neoskolastik. Njegovo je glavno djelo *Institutiones logicae et metaphysicae* doživjelo u deset godina 11 izdanja i uz druga njegova djela postalo klasika talijanske neoskolastike. Neoskolastici svoje ideje ponajviše šire u novo osnovanom časopisu *La Civiltà Cattolica* koji prvi put izlazi 4. travnja 1850. u Napulju, ali se već iste godine seli u Rim te u kratkom vremenu doživljava očit procvat. Filozofsku su redakтуру imali Taparelli, Liberatore i Serafino Sordi, a protagonist toga djela bio je isusovac Carlo Maria Curci (1809-1891). Uz Liberatorea javile su se još dvije za skolastiku u Italiji važne ličnosti: isusovac Giovanni Maria Cornoldi i dominikanac Tommaso Maria Zigliara.

Časopis *Civiltà Cattolica* postao je poprište borbe između dvije struje među neoskolasticima isusovcima. *Civiltà Cattolica* je služila kao širitelj neoskolastike, ali je potakla i veliku polemiku na Gregorijani. Tu je bilo profesora koji se nisu baš oduševljavali s obnovom skolastike, a među njima su najpoznatiji Salvatore **Tongiorgi** (1820-1865)⁸ i Domenico **Palmieri** (1829-1909). Oni nisu bili antiskolastici, ali su smatrali da se aristotelovsko-tomistička teorija o hilemorfizmu protivi modernim znanostima, pa su zato odbijali strogi tomizam. Uz njih je pristajala i tzv. "rimski škola" (Giovanni Perrone [1794-1876], Carlo Pasaglia [1812-1887] i donekle Johann Baptist Franzelin [1816-1886]). Oni su se suprotstavljali ograničavanju kršćanske filozofije samo na tradiciju 13. stoljeća. Tongiorgia i Palmieria je osobito kritizirao **Giovanni Maria Cornoldi** (1822-1892) u ime tomističkog hilemorfizma, i to tako oštro da je bio premješten u Brixen. Tu na njemačkom izlazi njegova knjiga *Die antikatholische Philosophie* u kojem zastupa integralistički tomizam: postoji samo jedna prava katolička filozofija, i to je tomizam (njegov učenik **Guido Mattiussi** pretočit će to u poznate 24 teze). Tu filozofiju valja jednostavno prihvatiti u poslušnosti. Hilemorfizam ne može potpadati pod neku diskusiju. Čitava novovjekovna filozofija samo je protestantizam i zabluda koju valja pobijati. Cornoldi čak kaže da je tomistička filozofija djelo papinstva, a time i djelo božanskog nadahnuća.

⁷ Vol. I i II. Roma 1855.

⁸ Spomenimo da je Josip Stadler na hrvatski preveo logiku od Tongiorgia i tiskom izdao g. 1872.

Prepirku stišava isusovački general Beckx, a dovršava enciklika Leona XIII. *Aeterni Patris*. S njome je neoskolastička filozofija bila poduprta i od crkvenog učiteljstva, a to je značilo da je postala mjerilo svake filozofije unutar Katoličke crkve. Ona je ujedno značila pobjedu integralizma. Primjer za to je obračun s Gregorijanom. Leon XIII. je skinuo sve profesore koji nisu bili tomisti i zamijenio ih drugima, a Cornoldia je uzeo za svog glavnog savjetnika i urednika časopisa *Civiltà Cattolica*. Tako su, dakako, izgubili svoja mjesta Palmieri, Camillo Mazzella (1833-1900), Valentino Casajoana (1828-1889), José Juan Urráburu (1844-1904), Santo Schiffini (1849-1906), a integralistički tomizam koji su zastupali **Louis Billot** (1846-1931) i **Guido Mattiussi** doživljava procvat. Osniva se 8. svibnja 1880. Accademia Romana di S. Tommaso d'Aquino. Njezini prvi predsjednici bili su kardinali Pecci i Zigliara. U njoj su djelovale poznate osobe kao Liberatore, Cornoldi, Signoriello, Prisco, Kleutgen, Stöckl, Morgott, Gonzáles i Ortí y Lara. Sve do danas ta se akademija ističe time što je ona papinska ustanova, a njezin zadatak kod osnivanja bio je «obnavljanje kršćanske filozofije prema nauku Svetog Tome Akvinskog» ("philosophiam christianam iuxta mentem S. Thomae A. ubique instaurandam"), čemu je ostala vjerna.

Za neoskolastiku još je važan tzv. *Cursus forojuliensis*, filozofski priručnik u 6 svezaka koji je bio priručnik na isusovačkim školama sjeverne Italije. Taj je priručnik bio neposredna pozadina za poznate **24 teze** tomističke filozofije koje su bile izdane s papinim motu proprijem "Doctoris Angelici", 29. lipnja 1914 (Pio X. je umro 20. kolovoza 1914.). Sastavio ih je već spomenuti Guido Mattiussi, Cornoldiev učenik. O njemu je Paolo Dezza (1901-1999), isusovac, profesor na Gregorijani, a kasnije kardinal, g. 1940. napisao: Mattiussi je «doista bio branitelj katoličke istine. Svojim je moćnim i izoštranim umom s tolikom lakoćom prodirao u najdublje istine te je davao dojam kako ih više posjeduje u intuiciji nego u bilo kojoj spoznaji.»⁹

Tu svakako moramo spomenuti još jednog velikog pobornika neoskolastike, Nijemca **Josepha Kleutgena** (1811-1883). Najveći dio svoga života proboravio je u Rimu vršeći mnoge važne službe unutar Reda i Crkve. Tu se je upoznao sa spomenutim neoskolasticima te je nastojao skolastiku utemeljiti i na području njemačkoga jezika. Njegova znamenita djela «Theologie» i «Philosophie der Vorzeit» («klasično djelo neoskolastičke literature» - Maritain), pisana njemačkim jezikom, tome su puno pridonijela. Zbog njegove stručnosti pozvao ga je biskup Martin iz Padeborna za svoga savjetnika i teologa na Prvom vatikanskom

⁹ *Alle origini del neotomismo*, Fratelli Bocca, Milano 1940, p. 132.

saboru. On je ujedno načinio skicu kasnije enciklike Leona XIII. «Aeterni Patris» kojom je filozofija i teologija Tome Akvinskog uvedena u sve katoličke teološke škole. U svojim se spisima osobito istakao kao oštar i nepoštedan kritičar novih teoloških struja u Njemačkoj koje su iznosili Georg Hermes (1775-1831) i Anton Günther (1783-1863). Glavni mu je zadatak bio pročistiti njemačku teologiju od svih natruha hegelijanizma. Time je dobio naziv inauguratora neoskolastike u Njemačkoj.

Širenju skolastike i tomizma u Njemačkoj, uz Kleutgena, mnogo je pridonio i **Albert Stöckl** (1823-1895) osobito djelima *Geschichte der Philosophie des Mittelalters* (1864-66), i *Lehrbuch der Philosophie*.

S nešto manje disonantnih tonova na području filozofije javili su se isusovci u sjevernim europskim krajevima. Spomenimo samo poznatu školu «**Philosophia lacensis**» ili «Cursus lacensis» prema nazivu Maria Laach, benediktinske opatije koju su isusovci stekli g. 1820. Filozofski niz otvaraju *Institutiones philosophiae naturalis* od **Tilmana Pescha** (1836-1899). Njegovo je glavno zanimanje bilo suradnja u časopisu *Stimmen aus Maria Laach* [od 88. sveska (1914.) pod naslovom *Stimmen der Zeit*, najvažniji časopis njemačkih isusovaca s vrlo širokim opsegom tema: iz politike i povijesti, filozofije i religija, psihologije i etnologije, geografije i kartografije, ekonomiji i društvu, književnosti i umjetnosti itd.] a bio je i pučki govornik. Taj je časopis kroz šest godina izdavao p. Gerard Schneemann (1829-1885) koji je bio veoma zaslužan za publiciranje «Acta et decreta sacrorum conciliorum recentiorum» poznato pod nazivom «Collectio lacensis». T. Pesch se zauzima za povratak "filozofiji katoličkog srednjeg vijeka", koju smatra temeljem na kojem valja dalje graditi. Svi svesci *Philosophiae Lacensis* nose u naslovu dodatak "secundum principia S. Thomae Aquinatis ad usum scholasticum", tj. to su bili školski priručnici. No nisu oni ropski slijedili Tomu Akvinskog. Pesch svoju prirodnu filozofiju posvećuje Albertu Velikom. Isusovci su g. 1882. protjerani iz Njemačke, prelaze u Englesku i Nizozemsku, a 1894. otvaraju filozofsko-teološku školu u Valkenburgu u Nizozemskoj. Godine 1925. osnivaju filozofski fakultet u Pullachu, u blizini Münchena. Kad je časopis *Stimmen der Zeit* početkom 20.tih godina 20. stoljeća izvršio okret od apologetsko-defenzivnog način pisanja i otvorio se prema dijaloškim susretima s problemima moderne i novim strujanjima u Europi i u njemačkom katolicizmu, imao je puno

teškoća i dobivao dosta opomena od isusovačkog Generala Vladimira Ledóchowskog (1886-1942)¹⁰.

U Austriji, u **Innsbrucku**, gdje se g. 1857. opet otvara teološki fakultet povjeren isusovcima, a g. 1911. prelazi isusovački filozofski studij iz Požuna (Bratislave) u Innsbruck pa je tu g. 1913. osnovan «Institutum philosophicum Oenipontanum» s pravom dodjeljivanja crkvenih akademskih stupnjeva iz filozofije. Taj je institut puno pridonio slavi teološkog fakulteta. Nakon dužih traganja filozofsku je katedru preuzeo p. **Joseph Donat** (1868-1946) i držao je 35 godina. On je slijedio suarezijansku tradiciju. Napisao je i izdao niz pod nazivom «Summa philosophiae christianae» u više svezaka koji su obuhvaćali sve glavne predmete od logike do etike. Naslijedio ga je **Josef Santeler** (1888-1968) koji je također nastavljao «innsbrušku školu» u suarezijanskom duhu.

2) Borba oko modernizma

Sljedeću disonanciju u katoličku nauku unio je opet jedan isusovac, ovaj put iz engleskog govornog područja. To je bio Irac **George Tyrell** (1861-1909), koji je stekao naziv "*oca katoličkog modernizma*". Za njega je modernist kršćanin bilo koje crkve koji je uvjeren da se bitne istine njegove religije i bitne istine modernog društva mogu povezati u sintezu. Tyrella je u njegovoj skolastičkoj sigurnosti potresla rečenica iz Newmanove *Grammar of Assent*: "Non in dialectica placuit Deo salvum facere populum suum" (Bogu se nije svidjelo da svoj narod spasi dijalektikom). Pod utjecajem francuskih mislilaca Tyrell prekida sa skolastičkom filozofijom te na mjesto spekulacije stavlja iskustvo. Odbija intelektualizam u teologiji koji želi o Bogu govoriti spekulativnim konstrukcijama. Objava je nadnaravno iskustvo stvarnosti od Boga potaknutih, a teologija je prirodna, privremena i pogrešiva analiza toga iskustva.

Pokret koji je u povijest ušao pod nazivom «modernizam» (koji su mu dali njegovi protivnici) htio je biti pokušaj da se "stara vjera" pomiri s "novim vremenom", pokušaj posredovanja između protivnosti objave i povijesti, istine i svijesti, milosti i naravi, Crkve i svijeta, Boga i čovjeka, koji je morao propasti zbog toga što su htjeli dokinuti svaku napetost koja vlada među tim protivnostima, ali i njegovi su se zastupnici vrlo razlikovali već prema nejednakim kulturnim, religioznim i političkim pretpostavkama u raznim zemljama.

¹⁰ Usp. o tome veoma informativan članak Klausa Schatza «*Stimmen der Zeit*» im Kirchenkonflikt. Eine innerjesuitischen Auseinandersetzung vor 80 Jahren. (*Stimmen der Zeit*, 3/2006, str. 147-161).

Papa sv. **Pio X.** enciklikom *Pascendi dominici gregis* (1907.; misli se da ju je sastavio, uz druge, i isusovac kardinal Billot) oštro je osudio taj pokret, a glavni su prigovori bili protiv sljedećih mišljenja što su ih, navodno, zastupali «modernisti»: *agnosticizam* koji poriče sigurnu spoznaju istine ili spoznatljivost nadosjetnih stvarnosti; *immanentizam* koji u religiji gleda isključivo vitalni fenomen života kao osjećaj božanskog; *simbolizam* koji religijske iskaze i dogme smatra samo simbolima i projekcijom religioznog osjećaja; te *evolucionizam* koji zastupa promjenljivost dogmi kao što je promjenljiv i sam religiozni osjećaj. Zbog velike antimodernističke borbe (upravo hajke) papa je izdao i motuproprio *Sacrorum antistitum* od 1. rujna 1910. kojim je propisao posebnu formulu zakletve odbacivanja svih modernističkih zabluda, a morali su je polagati svi svećenički kandidati prije subđakonata, profesori, kanonici, župnici, nadarbenici i činovnici biskupskih kurija. Jedino profesori teologije na državnim sveučilištima nisu morali polagati te zakletve.

U jednom Tyrellovu članku o paklu postala su vidljiva njegova stajališta teološkog agnosticizma s obzirom na članke vjere o eshatologiji. U pismu talijanskim novinama *Corriere della Sera* od 1. siječnja 1906. formulira svoje izmijenjeno shvaćanje vjere: gubitak vjere ne smije se smatrati nemoralnim ako je vjera samo pristanak na dogmatski sustav. Valja razlikovati kolektivnu religioznu podsvijest Božjeg naroda od svjesno formuliranog duha i volje vladajućeg slova u Crkvi. Nije li netko zadovoljan tim formulacijama, to još ne znači da odbacuje i samu stvar. Kad se doznalo da je Tyrell autor toga članka, bio je otpušten iz Družbe Isusove i suspendiran. Tyrell je prema enciklici *Pascendi dominici gregis* zauzeo dva oštra stajališta. Zato je 22. listopada 1907. bio ekskomuniciran, a 15. srpnja 1909. je umro. Čak je i njegov pogreb bio predmetom antimodernističke borbe: svećenik Henri Bremond (1865-1933), njegov prijatelj bivši isusovac, bio je suspendiran što je u građanskom odjelu molio pogrebne molitve.

3) Kerigmatička i «nova» teologija

Nakon tih jakih papinih registara koji su donekle opet poredali note u suglasje, eto novih disonanci opet iz isusovačkih tabora. Kod toga se ističu dva središta: teološki fakultet u Innsbrucku koji vode isusovci, i isusovačka filozofsko-teološka škola u Lyon-Fourvièreu. Prva je škola istakla tzv. «**teologiju naviještanja**» (Verkündigungstheologie, Kerygmatische Theologie), a druga teološke poticaje koji su dobili naziv «**nouvelle théologie**»

Upravo zbog toga su Njemačka i Francuska zemlje koje će osuditi enciklika *Humani generis*. Innsbruška Teologija naviještanja 30.tih godina 20. st. htjela je skicirati teologiju koja bi se sasvim posvetila pastoralno-praktičnim poticajima posredovanja između kerigme kršćanstva i potreba suvremenoga čovjeka pri čemu se isključuje skolastička teologija. Ta je teologija prethodila francuskim obnoviteljskim pokretima. Ona je na tu «**novu teologiju**» ne samo izravno utjecala, nego je oživljavanje njihovih nastojanja nakon 1945. i institucionalno i sadržajno ovisna od zastupnika francuske nove teologije: zastupnici visoke filozofsko-teološke škole u Lyon-Fourvièreu – dakle iz onoga mjesta na kojem su poučavali brojni zastupnici nove teologije ili su na njoj dobili svoju izobrazbu.

1) Kerigmatička teologija rodila se u mislima innsbruških isusovaca, a kao njezin začetnik može se uzeti poznati liturgičar Joseph Andreas **Jungmann** (1889-1975) svojom značajnom knjigom «Radosna vijest i naše naviještanje vjere» (*Die Frohbotschaft und unsere Glaubensverkündigung*). Jungmann tu otkriva svoje razočaranje o neuspjehu pastora za koji vidi samo jednu šansu: tijesna povezanost nauka o spasenju i života, milosti i naravi može se uspostaviti samo u crkvenoj kerigmi (naviještanju), a polazište naviještanja mora biti konkretni čovjek.

Jungmannove misli teološki je obrazložio **Hugo Rahner** (1900-1968) u knjizi «Teologija naviještanja» („*Eine Theologie der Verkündigung*“). Po sebi vrlo različiti teolozi kao što su bili Hugo Rahner, Franz Lakner, Johann B. Lotz, Franz Dander, Christian Joseph Schröteler (1881-1955) zahtijevali su odvajanje *školske* teologije, čiji je formalni objekt *Deus sub ratione Deitatis*, i *kerigmatičke* teologije, kojoj je središnji objekt Isus Krist. Kerigmatička teologija mora svoj govor usmjeriti prema *primatelju objave*, prema slušaču Božje riječi (Hörer des Wortes).

No moguće zamke i zablude *antropomorfizma i subjektivizma*, a to je dosta sličilo već nadvladanom modernizmu, uočio je freiburški nadbiskup **Conrad Gröber** (1872-1948) koji je 18. siječnja 1948. uputio svim biskupima njemačkoga jezika poslanicu, a koja je postala poznata kao «**Freiburški memorandum**». Tu je iznio sva svoja pribojavanja oko stanja Katoličke crkve u Njemačkoj. Izričito spominje teologiju naviještanja i knjigu H. Rahnera. On je smatrao da je ta teologija «atentat na knezove skolastike».

2) Nova teologija u Francuskoj

Nekako u isto vrijeme, ili malo kasnije, počinje i u Francuskoj novi teološki pokret: najprije kod dominikanaca u Le Saulchoiru, a onda u ondašnjem isusovačkom studijskom

centru na lyonskom brežuljku **Le Fourvière** (ime dolazi od lat. *Forum Vetus*, gdje je bio rimski *Lugdunum*). Tamo poučavaju teolozi: **Henri de Lubac**(1896-1991), **Jean Daniélou** (1905-1974), **Henri Bouillard** (1908-1981). Njihova je želja zasnovati *egzistencijalnu* teologiju, a koja će dobiti naziv «nouvelle théologie» i kao takva biti osuđena. Bouillardova teza je ova: «Teologija koja ne bi bila aktualna, bila bi lažna teologija» („Une théologie qui ne serait pas actuelle, serait une théologie fausse“). No najvažnije je ipak bilo djelo Henria de Lubaca «Nadnaravno» (*Surnaturel*, Paris 1946). U isto vrijeme Jean Daniélou piše članke u časopisu *Études* koje je dominikanac **Reginald Garrigou-Lagrange** (1877-1964), veliki pobornik neotomizma i protivnik modernizma, okarakterizirao ovako: «sav je taj pokret povratak na modernizam » (*tout ce mouvement, qui est un retour au modernisme*).

Upravo jer je Garrigou-Lagrange imao velik utjecaj u Rimu, oba su pokreta: lionski i innsbruški ubrzo bili zabranjeni. God. 1950. papa Pio XII. piše encikliku **Humani generis** u kojoj izričito spominje i osuđuje oba teološka pokušaja. Francuski autori izgubili su pravo poučavanja, pokorili su se zabrani poučavanja, pa su de Lubac i Daniélou počeli izdavati važan niz tekstova i prijevoda Svetih otaca pod naslovom **Sources chrétiennes** (Kršćanski izvori). No mnogi od onda prozvanih autora postali su eksperti na Drugom vatikanskom saboru, a kasnije postaju i kardinalima: de Lubac g. 1983. a Daniélou već g. 1969. (Daniélou g.1972. postaje članom Francuske akademije). Je li time rehabilitirana i njihova teologija?

Spomenimo još dvojicu istaknutih ličnosti isusovaca 20. st., koji su također imali teškoća sa službenom crkvenom naukom. To su francuski učenjak **Pierre Teilhard de Chardin** (1881-1955) i belgijski filozof **Joseph Maréchal** (1878-1944).

Pierre Teilhard de Chardin, francuski isusovac, bio je vizionar, paleontolog, biolog i filozof, a najveći dio života ugradio je u to da integrira religiozno iskustvo i prirodnu znanost, osobito kršćansku teologiju s teorijama evolucije.

Teilhard je pokušao povezati teoriju evolucije Charlesa Darwina, geologiju Vladimira I. Vernadskija i katoličku teodiceju u zajedničkom pogledu na «fenomen čovjeka» (le phénomène humain) koji je on promatrao samo kao jednu etapu u evoluciji koja konačno vodi do svoje posljednje točke, a ta je «kozmički Krist». Taj bi kozmički Krist kao točka Omega ujedinio sve svijesti ili točka privlačenja sve do duhovnoga uskrsnuća ili teofanije kozmičkoga Krista. Od Vernadskoga je preuzeo pojam noosfere kao neku vrst kolektivne svijesti čovječanstva. On je holistički obuhvatio sav razvitak između dvije točke: točke alfa

koja predstavlja stvaranje vremena i početak razvitka i točke omega na kojoj čovjek dostiže savršenu duhovnost.

Njegove su zamisli naišle na otpor službene crkvene nauke, pa su njegove knjige morale seliti «karcer», među zabranjene knjige. U posljednje je vrijeme Ivan Pavao II. s više simpatije gledao na teoriju evolucije, pa se i s imena Teilharda de Chardina počela skidati prašina zaborava. Prigodom 60. obljetnice Papinske akademije znanosti Ivan Pavao II. obratio se 22. listopada 1996. govorom kojim je donekle šokirao javnost, uzevši u obranu teoriju evolucije. Osvrćući se na encikliku Pija XII. *Humani generis* iz 1950. godine, u kojoj je Pio XII. rekao da «ne postoji opreka između evolucije i vjerske nauke o čovjeku i njegovu poslanju» Ivan Pavao II. je dodao: «danas, gotovo pola stoljeća nakon objavljivanja enciklike, nove spoznaje vode nas do priznanja da je teorija evolucije više od puke teorije». Sigurno je da je taj crkveni stav pogodovao oživljavanju Teilhardova imena i nauka.

Drugi poznati isusovac 20. st. koji je revolucionirao katoličku filozofiju svojim tumačenjem filozofije Tome Akvinskoga bio je Belgijanac **Joseph Maréchal**.

Maréchal je napisao djelo «*Le point de départ de la métaphysique*» u pet svezaka. Šesti predviđeni svezak nije mogao biti objelodanjen. On je ipak imao velik utjecaj pa su nastale marešalovske škole u Njemačkoj i Francuskoj.

Izazvan Kantovom naukom o spoznaji, koja ostaje zarobljena u okviru fenomena, Maréchal nije Kanta smatrao samo protivnikom, nego se je želio okoristiti njegovom metodom, vodeći je dalje, preko fenomena do samoga bitka. Nastoji razviti ne samo teoriju nego i metafiziku spoznaje.

Mislioni koji su se trudili oko utemeljenja metafizičkog mišljenja pomoću transcendentne refleksije katkad se nazivaju "njemačkom maréchalovskom školom" jer je bila inspirirana J. Maréchalom. Tu se osobito ističu Karl Rahner (1904-1984), Johannes Baptist Lotz (1903-1992), Walter Brugger (1904-1990) i Emerich Coreth (1919-2006).

Od svih tih je, dakako, najpoznatiji **Karl Rahner** i to više kao teolog, od mnogih smatran najvećim teologom 20. stoljeća. No on je svoj misaoni put započeo kao filozof, osobito djelima *Geist in Welt* (Duh u svijetu) i *Hörer des Wortes* (Slušatelj Riječi). Osvrnut ćemo se samo na njegove filozofske misli.

U djelu *Geist in Welt* postavlja sam sebi pitanje: kako se, prema Tomi Akvinskom, ostvaruje ljudsko spoznavanje u duhu u svijetu. Ljudsko se spoznavanje najprije odigrava u svijetu iskustva, sve metafizičko spoznanje se samo u svijetu i na svijetu. Kod Tome se to očituje

u nauci o usmjerenosti intelekta prema pojavama, tj. u nauci o "*conversio ad phantasma*". Tu se postavlja i pitanje "o mogućnosti metafizike na temelju opažanja koje se zbiva u horizontu vremena i prostora". Pitanje *mogućnosti metafizike* nalazi svoj odgovor u izlaganju da je u iskustvenoj spoznaji već uvijek prisutno metafizičko razumijevanje bitka koje uopće omogućuje iskustvo i koje sadržava metafizičko razumijevanje čovjeka i njegova povijesnog odnosa prema nadvremenskom apsolutnom. Metafizika je samo "refleksno razotkrivanje vlastitog temelja svake ljudske spoznaje koji je već uvijek kao takav već unaprijed u njoj supostavljen".

U djelu *Hörer des Wortes* Rahner je tu metafiziku primijenio na filozofiju religije i fundamentalnu teologiju i usmjerio je prema misli da je čovjek shvaćen kao biće otvoreno prema Bogu, koje mora slušati Božju riječ, koja je možda u povijesti njemu usmjerena. Tako se spoznajna metafizika prvog djela razvija u antropologiju čovjeka pred Bogom. Čovjekova otvorenost prema bitku, koja uopće omogućuje ljudsku spoznaju, usmjeruje čovjeka prema Bogu i prema tome da mu je Bog progovorio.

Zanimljivo je da su i kritičari marešalovske filozofske škole također bili isusovci, često oni koji su poučavali na istim učilištima kao i marešalovci. Među tim kritičarima ponajviše se spominju: Erich Przywara (1889-1972), Bernhard Jansen (1877-1942), Josef de Vries (1898-1989), Anton Pechhacker, H. Ogiermann (1910-1995), August Brunner (1894-1985). Ta je kritika katkad povezana s kritikom Heideggera i njegova shvaćanja bitka kao i shvaćanje bitka kod Tome Akvinskog koje se smatra platonizirajućem. Przywara misli da je kod Maréchala riječ o putu prema objektivnosti stvari preko njihove povezanosti s Bogom u Bogu, a to je put u dubinu spoznavajućeg ja, što je sve izraz kršćanskog platonizma u smislu Augustina i Anzelma. On misli da je Maréchal jednostrano u Tomi naglašavao platoničko-augustinovsku stranu.

4) Hrvatski isusovci nakon 1814.

1) Rad do g. 1945.

Nakon ponovne uspostave Družbe, isusovci dolaze u hrvatske krajeve tek sporadično, uglavnom kao pučki misionari pozivani od pojedinih biskupa (o tome se može pročitati u nizu članaka Valentina Miklobušca u OŽ). Dolaze Požegu 1858. i otvaraju kolegij. Zbog velikog otpora liberalnih snaga te izmišljenih afera isusovci su morali napustiti Požegu.

Još u 19. stoljeću austrijski isusovci dolaze u tek od turske vladavine oslobođenu Bosnu, u Travnik, gdje po svojem običaju odmah otvaraju školu, gimnaziju, koja će zalaganjem i suradnjom prvog vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera postati nadbiskupskom klasičnom gimnazijom i sjemeništem, koju Stadler povjerava isusovcima i oni je vode sve do nesretnih ratnih stradanja u 40. tim godinama 20. st. a nakon rata nove komunističke vlasti protjeruju isusovce, a zgradu konfisciraju, učinivši od crkve sv. Alojzija skladište. Škola u Travniku nije bila samo za svećeničke kandidate, nego i za ostale učenike, ne samo katolike, nego i pravoslavce i muslimane. Tako su isusovci već onda prakticirali međureligijsku toleranciju koju danas svi izdižemo. U Travniku započinje i radom vrhbosanska bogoslovija, također od Stadlera povjerena isusovcima, za koju je on sagradio lijepu zgradu u Sarajevu. I ona je doživjela istu sudbinu kao i gimnazija u Travniku, te je 1947. bogoslovija bila službeno zabranjena, a veliki dio zgrade konfisciran i nacionaliziran. (Isusovci su uspjeli sačuvati jedan dio u katu i ostali tamo opslužujući crkvu sv. Ćirila i Metoda).

U Sarajevskoj bogosloviji teologija se predavala isključivo za svećeničke kandidate, na latinskom jeziku, što je omogućilo da su predavali i isusovci iz Europe. Oni su se uglavnom držali skolastičkih udžbenika koje su dobivali iz europskih isusovačkih studijskih središta, uglavnom iz Rima. Budući da su se neki profesori, npr. Franjo Šanc, držali više suarezijanske tradicije, nisu imali šanse probiti se na europskom planu, na kojem je dominirao neotomizam.

Unatoč mnogim protivljenjima, ali zalaganjem zagrebačkog nadbiskupa Jurja Posilovića, isusovci dolaze u Zagreb tek 1901. g., grade rezidenciju i baziliku u Palmotićevoj ulici i nastoje pastoralno djelovati pučkim misijama i vođenjem Marijinih kongregacija..

U Zagrebu isusovci nisu imali nikakve školske ustanove sve do 1937., ali su ipak nastojali djelovati i na teološkom i na filozofskom području: vođenjem Marijinih kongregacija za razne uzraste: gimnazijalce, akademičare, odrasle i starije, itd. U tom okviru su se, uz molitvu i duhovni život, pretresala i razna teološka i filozofska pitanja.

G. 1937. isusovci otvaraju Filozofski institut, uglavnom za obrazovanje svojih mladih članova. Iste godine preuzimaju od nadbiskupa Antuna Bauera povjerenu im nadbiskupsku gimnaziju na Šalati, koju vode sve do 1998. g. i koja svoj rad nije prekidala ni u teškim ratnim 1941-1945 i poratnim godinama kad je veliki dio zdanja oduzet za vojnu bolnicu.

U komunističkom režimu, kad su na početku bile zabranjene Marijine kongregacije i gotovo sav katolički tisak, isusovci su tome nastojali doskočiti svojim tematskim propovijedima u bazilici Srca Isusova (poznate tzv. «akademske» propovijedi nedjeljom u 11 sati) i veoma dobro posjećenim «korizmenim konferencijama», jednosatnim govorima tri večeri prije Cvjetnice. Tu su se izredali ponajbolji govornici: oo. Filip Johler, Mijo Škvorc (kasniji pomoćni biskup), Josip Egon Scheibel, Ante Katalinić, Ivan Kozelj, Rudolf Brajičić, Miljenko Belić, Josip Weissgerber, Josip Ćurić. Propovjedaonica Bazilike je tu postajala «sveučilišna katedra» s koje se ljudima, osobito studentima, željnim objektivne istine, predavala filozofija i teologija. Da je to režimu smetalo, vidi se i po tome, što su neki od tih propovjednika dospijevali u zatvor (oo. M. Škvorc, P. Bulat) .

G. 1919. Isusovci osnivaju časopis «Život» koji je bio mjesto za iznošenje i prenošenje religijske i filozofske misli. I taj je časopis bio 1945. zabranjen, da bi se pojavio tek 1971. pod imenom «Obnovljeni život», koji izlazi još i danas.

No isusovci su sudjelovali i u drugim časopisima, osobito u integrističkom časopisu biskupa Mahnića «Hrvatska straža». U tima člancima su uglavnom branili skolastiku i napadali također agresivni liberalizam.

Na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu predaju, uglavnom filozofske predmete, isusovci oo. Karlo Grimm, Ivan Kozelj i Josip Ćurić.

2) Rad poslije g. 1945.

Budući da je katolički tisak u prvim desetljećima komunističke vlasti u Hrvatskoj bio gotovo sasvim zabranjen, mogućnosti djelovanja i pisanja bile su veoma skučene, teološka su se djela izdavala ciklostilom. Od isusovačkih autora tu svakako treba navesti pokušaje nedavno preminulog o. **Rudolfa Brajičića** (1918-2007) i njegova ciklostilom izdana djela (i skripta):

Dok su prije sabora, u komunističkom režimu,

Životna toplina kršćanskih misterija. Kerigmatički pogled na dogmu, Zagreb 1963.

Kateheza – izvor religiozne spoznaje, Split 1966.

Temeljne misli o sakramentima, Zagreb 1970.

Kad je režim postao «mekši», nakon potpisivanja protokola sa Svetom stolicom, originalna teološka i filozofska literatura postala je puno bogatija, osobito u obnovljenim katoličkim časopisima, osobito (za isusovce) *Obnovljeni život* (od 1971.), *časopis za religioznu kulturu*. No o tome poslije-koncilskom vremenu, osobito upravo od o. Brajičića započetom i nažalost ne dovršenim nizom komentara Drugog vatikanskog sabora, gdje je upravo on dao najveći prilog, trebalo bi poduzeti istraživanje, možda bolje iz veće distance.

U posljednjim desetljećima svoga života Brajičić se osobito dao na proučavanja filozofije i osvrst na filozofiju Immanuela Kanta. Treba istaknuti njegova djela *Opravljanje čistoga uma* (1988), *Filozofski eksperiment* (1996), *Filozofija i filozofije* (1999), *Govor o apsolutu govori o misteriju* (2000). U tim je djelima iznio nekoliko originalnih misli nastojeći skolastički sustav, kojem je pripadao, prilagoditi novijim filozofijama, tražeći njihovu sukladnost, ali i ističući i neslaganje s njima. Uveo je termin «proširena metafizika» suprotstavljajući se Kantovu odbijanju metafizike, ali služeći se njegovim sintetičkim sudovima a priori. Možda je najintragantnija njegova ideja o «signifikantnim i egzistentnim vidicima u filozofiji» kojom se suprotstavio i skolastičkoj teoriji zastupajući (jedinu) mogućnost apriornog dokazivanja Božje opstojnosti.

Mijo Škvorc (1919-1989), kasniji pomoćni zagrebački biskup, bio je najprije predavač filozofije na Filozofskom institutu D.I. u Zagrebu. Istakao se osobito kao propovjednik s kritičkim stavovima prema totalitarnom režimu što ga je stajalo i dvogodišnjeg strogog zatvora. Još za komunističkog režima postao je poznat po javnoj raspravi u zagrebačkom Studentskom centru s marksistom i profesorom filozofije u Zagrebu Brankom Bošnjakom, o čemu je tiskana i knjižica *Marksist i kršćanin* (1969). Svoja predavanja o povijesti filozofije sažeo je u djelo *Vjera i nevjera* u kojem, prateći povijest ljudske misli, donosi razloge zašto ljudi vjeruju ili ne vjeruju u Božje postojanje. Od teoloških djela valja spomenuti *Jeruzalem ili Antiohija* (1988), *Isus – Spasitelj* izdano posmrtno g. 1998.

Josip Weissgerber (1922-1985) nakon studija psihologije te doktorata iz psihologije i filozofije na katoličkom sveučilištu u Louvainu (Belgija), u vremenskom razdoblju od 1969. do 1981 predavao je filozofiju na Filozofskom institutu na Jordanovcu u Zagrebu i to: eksperimentalnu psihologiju, povijest filozofije, antropologiju, ontologiju, antropološku filozofiju i teodiceju te eksperimentalnu psihologiju na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu (1969-1971). U to je vrijeme organizirao Obiteljske ljetne škole a započeo je i vodio savjetovanište za brak. Objavio je niz tiskanih knjiga od kojih su neke s područja obiteljskog apostolata. Evo njegovih tiskanih djela: *Zvona velike subote* (Zagreb, 1967), *U svjetlu*

metahistorije (Zagreb 1967), Osnovni zakon svemira (Zagreb, 1972), Sir Thomas More – Engleski Sokrat (Zagreb, 1974), Načinimo čovjeka (Zagreb 1975), Upravljanje plodnošću (Zagreb, 1978), Ljubav u obitelji – zadatak i radost (Zagreb 1978), Studije za obitelji (Zagreb, 1978).

Svoju davnu želju da pođe u misije ostvario je 1981. godine kad se je prijavio da pođe u Zambiju i tamo u Bogoslovnom sjemeništu u Mpimi predaje filozofiju. Predavao je na engleskom jeziku: antropologiju, povijest suvremene filozofije, ontologiju i kozmologiju.

S obzirom na isusovački prilog hrvatskoj filozofiji valja svakako spomenuti dvojicu slovenskih isusovaca koji su radili u Hrvatskoj. To su Franjo Šanc (1882-1953) i Ivan Kozelj (1896-1982).

Franjo Šanc osobito se istakao svojim, donekle originalnim, tumačenjem Aristotela u djelu *Sententia Aristotelis de compositione corporum e materija et forma* (1928) koje je postalo poznato u svijetu i na koje je svoje prigovore dao njemački filozof Eduard Gottlob Zeller na koje je Šanc dao svoje odgovore. Šanc je najviše pisao na hrvatskom jeziku. Izdao je *Povijest filozofije* u dva dijela: *Filozofija starih Grka i Rimljana* (1942) i *Filozofija srednjeg vijeka* (1943). U knjizi *Stvoritelj svijeta* (1935) dao je prikaz dokaza za Božju opstojnost. Ta je knjiga bila prevedena i na slovački jezik.

Ivan Kozelj također je najveći dio života proveo u radio u Hrvatskoj. Osobito se, uz svoj pastoralni rad kao propovjednik, ispovjednik i urednik, istakao kao izvrstan predavač filozofije. Predavao je na isusovačkom zagrebačkom Filozofskom institutu te na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Glavno mu je zanimanje bilo filozofska antropologija (psihologija), teodiceja i etika. Poznat je njegov etnološki dokaz za Boga. Kozelj nije mnogo pisao, kao da se ustručavao stupiti pred javnost. U svoje je misli uvodio novije, ne striktno skolastičke ideje, razmatrajući posebice J. H. Newmana i J. Maréchala. Plod tih njegovih razmišljanja je djelo *Savjest – put prema Bogu* koje je tiskano tek poslije njegove smrti. U tom je djelu Kozelj prikazao svoj put do Boga preko deontološkoga dokaza. Naročito ga je pogađala činjenica patnje u ljudskom životu, o čemu je često propovijedao, a tiskom je izašla knjižica (sažetak njegovih korizmenih konferencija) pod naslovom *Pred tajnom zla i patnje*, tiskano g. 1986., također poslije njegove smrti.

Nakon preokreta u devedesetim godinama 20. stoljeća i uspostave samostalne hrvatske države isusovci u Hrvatskoj usmjerili su svoj rad u g. 1989. osnovanom Filozofskom fakultetu

u Zagrebu koji su počeli pohađati svjetovni studenti i studentice. Postali su važan činilac u hrvatskoj filozofiji koja se utemeljuje na kršćanskoj tradiciji. Na svoja dva studija: filozofije i religijskih znanosti odgojili su niz mladih znanstvenika od kojih su se već neki afirmirali u javnom kulturnom životu. Zapažena su dva niza znanstvenih publikacija: filozofski niz s 23 knjige i religijski niz s deset knjiga. Dobro su prihvaćeni i brojni znanstveni simpoziji što ih o raznim temama organizira Filozofski fakultet, a mnogi od njih bili su međunarodnog karaktera.

Zaključak

Ovaj je prilog želio sažeto, bez pretenzija povijesne akribije, dati sliku onoga što su isusovci od osnutka reda do danas pridonijeli na polju filozofije i teologije. Razumije se da bi se o tom moglo napisati mnogo pozamašnih knjiga, ipak autor smatra da je dao pregled koji čitatelju omogućuje da se dalje informira u bibliotečnim i ostalim sredstvima koja danas uvelike stoje na raspolaganju.